

5. Соціальна держава: поняття та загальнотеоретична характеристика: Автореф. Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / О.З. Панкевич; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Л., 2003. – 19 с.
6. Принципи соціальної держави: стан і перспективи їх реалізації в Україні: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / В.М. Якубенко; Нац. акад. внутр. справ України. – К., 2005. – 21 с.
7. Соціальна та правова держава: питання співвідношення: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / О.С. Головащенко; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – Х., 2008. – 20 с.
8. Соціальна держава: теоретичні імплікації та історичні версії: автореф. дис. ... д-ра філософ. наук: 09.00.03 / Я.І. Пасько; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2008. – 30 с.
9. Соціально-правова держава: сутність, проблеми політичної модернізації: автореф. дис. ... д-ра політ. наук: 23.00.02 / Ф.П. Шульженко; НАН України; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса. – К., 2009. – 36 с.
10. Політичні передумови та чинники становлення соціальної держави: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.01 / Н.Ю. Батура; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2009. – 20 с.
11. Енциклопедичний словник з державного управління / уклад.: Ю.П. Сурмін та ін.; за ред. Ю.В. Ковбасюка. – К.: НАДУ, 2010. – 820 с.
12. Еволюція соціальної держави в Західній Європі: історико-теоретичні аспекти: монографія / Д.Г. Севрюков. – К.: «Талком», 2014. – 422 с.

МІХАЙЛІНА Т. В.,

кандидат юридичних наук, доцент
кафедри теорії та історії держави
і права та адміністративного права
(*Донецький національний університет*)

УДК 340

ПРАВОСВІДОМІСТЬ ТА ПРОВОА СОЦІАЛІЗАЦІЯ ОСОБИ

У науковій статті здійснено всебічний аналіз співвідношення правової соціалізації особи та її правосвідомості. Наведено аргументи на користь того, що, з одного боку, всі етапи правової соціалізації відбуваються через правосвідомість особи, а з іншого боку, високий рівень правової соціалізації особи неминує призводити до підвищення рівня її правосвідомості.

Ключові слова: *соціалізація, правова соціалізація, правосвідомість, співвідношення правосвідомості та правової соціалізації.*

В научной статье всесторонне анализируется соотношение правовой социализации лица и его правосознания. Приводятся аргументы в пользу того, что, с одной стороны, все этапы правовой социализации осуществляются через правосознание лица, а, с другой стороны, высокий уровень правовой социализации неизбежно приводит к повышению уровня его правосознания.

Ключевые слова: *социализация, правовая социализация, правосознание, соотношение правовой социализации и правосознания.*

The interconnection of the legal socialization and sense of justice is analyzed in the article. There are arguments for, on the one hand, all stages of the legal socialization are realized through sense of justice. But, on the other hand, a high level of the legal socialization obligatorily adducts to increase of the level of sense of justice.

Key words: *socialization, legal socialization, sense of justice, interconnection of the legal socialization and sense of justice.*

Вступ. Людина як істота соціальна потребує включення до процесів соціальної системи суспільства. Цей процес відбувається поступово з моменту народження, закономірно та має назву соціалізації особи. Проте паралельно із системою соціальною для функціонування в соціумі людина потребує включення до інших його підсистем, у тому числі й до правової. Правовою соціалізацією обумовлено сприйняття та оцінка особою не лише загальносоціальних установок, а й правил поведінки, процесів, явищ, що мають юридичний зміст. І якщо всі соціальні чинники пропускаються через свідомість особи, та її частина, яка відповідає за формування моделей правової поведінки, носить назву правосвідомості. Тобто будь-які процеси, пов'язані з функціонуванням особи у сфері права, тим чи іншим чином відбиваються в її правосвідомості, формують, змінюють її, а рівень правосвідомості у свою чергу безпосередньо впливає на поведінку особи у сфері права. Саме тому важливим завданням юридичної науки та практики можна назвати виявлення взаємозв'язку між правосвідомістю людини та її правовою соціалізацією з наступним формуванням моделей правомірної та соціально активної поведінки.

Постановка завдання. Метою статті є визначення аспектів співвідношення правосвідомості та правової соціалізації, обґрунтування можливостей впливу на правову соціалізацію особи через трансформації її правосвідомості.

Результати дослідження. Всеохоплююча проблематика правосвідомості завжди була й залишається предметом уваги численних учених-правників, оскільки, на думку М.М. Цимбалюка, саме через неї проявляється ставлення людей до права та правової дійсності: правові знання, правові почуття, правові переконання [1, с. 8]. Правосвідомість як складний та всеохоплюючий інститут пронизує та поєднує в єдине ціле всі елементи правової системи, а правову систему із системою соціальною.

Як абсолютно справедливо зазначає В.В. Самохвалов, моральність, справедливість і законність є взаємозалежними та взаємодіючими категоріями, взаємовплив яких забезпечує формування єдиного морально-правового механізму регулювання поведінки людей у суспільстві [2, с. 4], причому ефективна дія зазначеного механізму забезпечується первинним адекватним сприйняттям систем соціальних регуляторів поведінки, співставленням їх із наступною оцінкою як справедливих або не справедливих, корисних чи не корисних для конкретної людини. Так, правові приписи у свідомості особи з найбільшою вірогідністю співставляються з універсальними нормами моралі, крім того, відбувається внутрішня критика норми відповідно до відчуття суб'єктивної справедливості. Тобто будь-яка правова норма до того, як вона стане мотиваційним імперативом, проходить через свідомість особи та певним чином впливає на неї. І якщо внутрішня суб'єктивна оцінка припису співпадає з оцінкою інших індивідів, правосвідомість піднімається на інший рівень. У науковій літературі із цього приводу робиться наголос на існуванні індивідуальної та колективної правосвідомості. Однак можна погодитись із твердженням М.М. Цимбалюка, що «у кількісному відношенні коректніше здійснювати поділ правосвідомості на індивідуальну, групову та суспільну (у плані категоріального відношення «одиничне – особливе – загальне»), де поняття «суспільна правосвідомість» виражає той «результуючий вектор» ідей, настроїв, оцінок та інших видів осмисленого відношення до нормативно-інституційного регулювання відносин у певному суспільно-культурному універсамі» [3, с. 16].

Як стверджується, на правову свідомість впливають правове виховання, правове самовиховання, правове перевиховання, правова соціалізація, вплив соціального середовища, процес активної участі громадян у розбудові громадянського суспільства [1, с. 8]. А отже,

перелічені явища розглядаються як однопорядкові чинники формування правосвідомості. Проте можна стверджувати, що співвідношення та обопільний вплив цих категорій є дещо складнішим. Так, вплив соціального середовища, правове виховання, правове самовиховання, правове перевиховання дійсно виступають передумовами формування та розвитку правосвідомості особи. А от правова соціалізація може бути як причиною, так і наслідком розвитку та трансформацій правосвідомості. Що ж до активної участі громадян у розбудові громадянського суспільства, то такий процес можна назвати безпосереднім наслідком високого рівня правосвідомості та, відповідно, поглибленої правової соціалізації.

Під процесом правової соціалізації М.І. Єнікеев розуміє включення до ціннісно-нормативної системи особистості цінностей, що охороняються правом; оволодіння особи правомірними способами поведінки, формування в неї почуття соціальної відповідальності та солідарності з правом [4]. О.С. Дьоміна при цьому наголошує, що «з одного боку, соціалізація – це засвоєння системи соціальних норм, цінностей, елементів культури й вироблення на цій основі настанов, ціннісних орієнтацій, соціальних потреб, а з іншого боку – реальне включення індивіда в громадське життя, процес наділення людей соціальними властивостями. Це процес постійної модифікації людської поведінки, навчання і засвоєння соціального досвіду» [5, с. 17]. Таким чином, правова соціалізація виявляється не лише в правовиконавчій поведінці, як стверджують окремі науковці, а скоріше правовиконавча поведінка стає первинним та найбільш елементарним етапом правової соціалізації.

Як зазначає Т.О. Радченко, правова соціалізація особи не закінчується школою [6, с. 77]. І це правильно, проте правильним є й інше: правова соціалізація починається задовго до шкільного виховання та включає в себе засвоєння особою найпростіших правових приписів, навіть не усвідомлюючи їх юридичної природи.

Тому «встановлення вікових меж основних стадій процесу правової соціалізації особи, як правило, є похідним від основних етапів соціалізації взагалі і пов'язується з віковими етапами розвитку особи» [7, с. 11]. Основними ж інститутами соціалізації виступає родина, школа, колективи, громадські організації, державні органи [5, с. 18]. Зважаючи на перелічені інститути соціалізації, можна з упевненістю констатувати, що процес правової соціалізації особи найчастіше відбувається нерівномірно й обумовлений позитивним впливом на свідомість особи найбільш значимих для неї інститутів правової соціалізації. Вплив таких чинників протягом життя людини може перериватися (наприклад, на час відбуття кримінального покарання, пов'язаного з позбавленням волі), послаблюватися, або можуть змінюватися найбільш значимі для особи інститути соціалізації.

У цій площині полягає основна відмінність правосвідомості від правової соціалізації особи. Правова соціалізація, на наше переконання, завжди характеризується позитивними тенденціями: формуванням правовиконавчої поведінки на своєму найнижчому рівні та критичною оцінкою правових приписів, активною свідомою участю в державно-правових процесах (тобто включення особи до процесів формування й розвитку громадянського суспільства) на найвищому.

Правосвідомість же може в рівній мірі йти як зі знаком «плюс», так і «мінус»: від правової активності як найбільш усвідомленої, дієвої та ціннісно орієнтованої поведінки у сфері права до правового нігілізму (повного заперечення цінності та значення права як соціального інституту та регулятора суспільних відносин). У проміжках між цими крайніми точками можна виявити й інші форми та деформації правосвідомості.

І хоча окремі науковці стверджують, що дефектність правової соціалізації може виявлятися в правовому негативізмі (недооцінці цінності права); правовому інфантізмі (безвідповідальному, легковажному ставленні до вимог законодавства); правовому нігілізмі (активному несприйнятті норм права) [4], усе ж вбачається, що в цьому випадку мова йде про змішування термінології, тому автор характеризує більше деформації правосвідомості, ніж правової соціалізації. А вже перелічені деформації можуть тягти за собою неправомірну поведінку особи аж до злочинної. Проте негативні види поведінки у сфері права жодним чином не стосуються процесів правової соціалізації.

Тому активне включення особи в правове життя суспільства цілком закономірно тягне позитивні трансформації в її правосвідомості, тобто в такому разі правову соціалізацію можна кваліфікувати як чинник, що обумовлює формування правосвідомості. Однак цілком природними здаються випадки поступового зміщення ціннісних орієнтирів особистості у сфері права (що відбуваються під впливом невизначеної кількості суб'єктивних та об'єктивних чинників), і лише внаслідок цього змінюються поведінкові установки.

Таким чином, для ефективної правової соціалізації особи доцільно в повній мірі використовувати можливості всіх соціальних інститутів з орієнтацією на початкову дошкільну та шкільну правову соціалізацію, більш широко використовуючи можливості сім'ї та школи, і лише закріплюючи, підсилюючи та удосконалюючи позитивні правові установки на більш пізніх етапах. У зв'язку із цим слід перенести акцент із правової освіти на загальне правове виховання особи, залучаючи молодь до пізнання та оцінки права як такого ще до свідомого сприйняття особою правових норм.

Висновки. На підставі проведеного ґрунтовного аналізу можна зробити висновок, що правова соціалізація особи виступає загальною частиною процесу соціалізації, що виражається в сприйнятті, усвідомленні та критичному аналізі правових явищ реальної дійсності. Усі стадії соціалізації особи відбуваються через її правосвідомість та являють собою послідовне пізнання правових явищ (правових норм, правовідносин, юридичної відповідальності та інших), формулювання їх цінності для себе особисто та для організації суспільного життя в цілому, а також їх оцінку з позицій як фактичного стану, так і можливості впливу на їх розвиток.

Правова соціалізація особи відбувається нерівномірно й в ідеалі її основи формуються в дошкільному та шкільному віці через механізми правового виховання, проте процеси правової соціалізації можуть «запускатися» і пізніше, якщо соціальне середовище особи не сприяло засвоєнню правових настанов. Процес правової соціалізації може й перериватися за наявності певних особистих (наприклад, відбування покарання) та загальносоціальних передумов. Так, кризові процеси в економічній, політичній, правовій системах неминуче призводять до зниження рівня правової соціалізації особи. Причому залучення особи до правової соціалізації полягає в паралельному вирішенні зазначених проблем та цілеспрямованих позитивних трансформаціях її правосвідомості. Водночас правильною є і зворотна теза: підвищення рівня правової соціалізації особи завжди відіграє роль підґрунтя для формування правової активності особи як найбільш досконалої та бажаної форми правосвідомості.

Список використаних джерел:

1. Цимбалюк М.М. Формування правосвідомості громадян у процесі розбудови громадянського суспільства : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.12 / М.М. Цимбалюк ; Національна академія внутрішніх справ України. – К., 2004. – 17 с.
2. Самохвалов В.В. Законність і справедливість: теоретико-правові проблеми співвідношення та взаємодії : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / В.В. Самохвалов ; Інститут законодавства Верховної Ради України. – К., 2008. – 19 с.
3. Цимбалюк М.М. Онтологічні основи теорії правосвідомості : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.01 / М.М. Цимбалюк ; Київський національний університет внутрішніх справ. – К., 2009. – 38 с.
4. Еникеев М.И. Юридическая психология. С основами общей и социальной психологии: учебник / М.И. Еникеев [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://yuridicheskaya-psihologiya-osnovami-obschey.html>.
5. Дьоміна О.С. Формування правової культури студентської молоді в умовах сучасного українського суспільства : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / О.С. Дьоміна ; Інститут держави і права ім. В.М. Корецького. – К., 2007. – 33 с.
6. Радченко Т.А. Правовая социализация личности / Т.А. Радченко // Вестник Адыгейского государственного университета. Серия 1. – 2010. – № 4. – С. 75–84.
7. Швачка В.Ю. Правова соціалізація особи в сучасних умовах : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / В.Ю. Швачка ; Інститут держави і права ім. В.М. Корецького. – К., 2008. – 22 с.

